

**«6D020900 – Шығыстану» мамандығы бойынша философия докторы
(PhD) дәрежесін алу үшін Керімбаев Ержан Әбдірайымұлының
«Қытайдың сыртқы тілдік саясаты және Қазақстанда қытай тілінің
таралуы» атты докторлық диссертациясына
АҢДАТПА**

XX ғасырдың соңғы жылдарында әлем тарихында аса зор өзгерістер орын алды. Варшава келісімшарт ұйымының тарауы, кеңестік қызыл империяның ыдырауы, оның құрамындағы республикалардың тәуелсіздік алуы, ҚХР-дың қарқынды өрлеуі және оның халықаралық орны мен рөлінің нығаюы, әлемдік жетекшілікке бәсекелестік күрестің күшеюі сияқты факторлар халықаралық жағдайды өзгерте түсті. Ұлы державалар дәстүрлі мемлекет қуатын нығайтумен қатар, «жұмсақ күш» әлеуетін арттыру үшін барынша зор ресурстар жұмсады. Нәтижесінде Батыс пен Қытай арасында саяси жүйе бәсекелестік күресі ашыққа шықты. Соның нақты көріністерінің бірі Қытайдың сыртқа бағыттаған тілдік саясатының пәрменді жүргізілуі деуге болады.

Қытайдың шетелге бағыттаған тілдік саясаты әдеттегі социолінгвистикалық категориясындағы ұғым емес, ол Қытайдың сыртқы саясатқа, дипломатиялық қатынастарының маңызды мазмұны ретінде зерттеуді қажет ететін тақырып. Сондықтан Қытайдың «сыртқы тілдік саясатын» сыртқы саяси немесе халықаралық қатынастар аспектісінде зерттеуге тура келеді.

Қытай өзінің ұлттық тілі мен мәдениетін шет мемлекеттерге арнайы түрде таратудың астарында қандай да бір саяси мақсаттың жатқанын анықтаудың өзектілігі өзгеше. Өйткені ол жаһандану бағытына ықпал ететін пәрменді тенденция ретінде әлемнің назарын аударып отырғаны жасырын емес. Сондықтан әр ел өзінің мемлекеттік мүддесін қорғау тұрғысынан бұл мәселеге баса назар аударып отыр.

Ал, Қытай сыртқы тілдік саясатын – өзінің жалпы сыртқы дипломатиялық саясатының маңызды құрамдас бөлігі ретінде жүзеге асырып келеді. Нақтырақ айтқанда, олар бұл саясатын дүниежүзімен болған сауда экономикалық, инвестициялық, технологиялық қатынастарымен ұштастырып, «ортақ мүддеге» байланыстырып өрістетіп келеді. Соған орай инвестиция мен технологияға зәру болып отырған дамушы мемлекеттер көбінесе көз алдындағы мүдделерін күйіттеп, қытайдың тілі мен мәдениетін де ырықсыз түрде қабылдауға мәжбүр.

Тіл - мәдениеттің тасымалдаушысы ретінде, белгілі бір мемлекеттің тілі мен мәдениетін әлемге таратады және «жұмсақ күш» саясатының негізгі құралдарының бірі ретінде қызмет етеді. Әрине, әлемдік мәдениеттер тіл арқылы таралған, әсіресе өркениет қалыптастырушы, ғылыми-техникасы дамыған ұлттардың тілдері дүниежүзіне табиғи түрде кең таралды. Өйткені әлем халықтары жаңа ғылыми-технология мен мәдениетті игеру үшін олардың тілін үйренді, олар қалыптастырған саяси мәдени жүйе қағидасын қабылдады. Сондықтан мәдениет тасымалдаушы тілдерді тарататын

құрылымдар да дүниеге келген болатын. Олардың ең танымалдары Британдық Кеңесі, Альянс Франсез, Сервантес институты және Гете Институты. Ғасырға жуық уақыт ішінде олардың да орны анықталды. Қазіргі таңда ағылшын тілі – халықаралық ресми тіл ретінде қолданылып отыр.

Ал, соңғы жылдары әлеуметтік экономикасы қарқынды дамыған Қытай әлемдік жетекшілік орынға ұмтылуда. Бұл мақсатын жүзеге асырудың бір тәсілі - қытай тілі мен мәдениетін әлемге тарату арқылы, қытайлық құндылықтарды қабылдатуды көздеуде. Сонымен олар бүкіл әлем мойындаған ұлы гуманист Куң Зының атымен аталатын «Конфуций институтын» құрып, мемлекеттік ресурстар арқылы қытай тілі мен мәдениетін, тіпті қазіргі саяси ұстанымдарын әлемге таратумен шұғылданып келеді.

Қытай соңғы жиырма-отыз жылдан бері әлемдік акторлардың бірі ретінде жаһандану бағытына белсенді ықпал етіп келеді. Мақсаты анық, - әлемнің көшбасшысы болу, қытайлық концепцияда жаһандануды жүзеге асыру, қытайлық құндылықтарды дүниежүзі халықтарына сіңіру, Қытайды негіз еткен адамзат қауымдастығын құру. Сондықтан олар әлемдік әлеуметтік даму үдерісін өзгерту, әскери әлеуетін арттыру, экономикалық қаржылық әлеуетін нығайтумен қатар, «жұмсақ күш» ықпалын арттыруды көздейді және оны практикада іске асырып келеді.

XXI ғасырда Қытай өзінің сыртқы тілдік саясатына басымдық берді. Оны «жұмсақ күш» концепциясына енгізіп, 2009 жылы мемлекеттің даму стратегиясына енгізді. Сондай-ақ Он екінші бесжылдық жоспар (2009 - 2015 ж.) аясында қытайдың ұлттық мәдениетінің бәсекеге қабілеттілігін арттыру, мемлекеттің «жұмсақ күші» ықпалын арттыру көзделді. Сонымен Қытай үкіметі әлемнің әр елінде Конфуций институттарын барынша көп ашу жұмысын қолға алды.

Сонымен, Конфуций институттары Қазақстанда да бірінен соң бірі құрылды, қытай тілін оқыту ауқымы кеңейді, тіпті қытай тілі колледжде және орта мектептерге дейін оқытылатын болды. 2013 жылы ҚХР төрағасы Си Цзиньпин Қазақстанда «Бір белдеу - бір жол» жобасы аясында қытай тілін үйренушілерге Қытайға барып оқуына 30 мың квота беретінін жариялаған соң қазақстандық жастардың қытай тілін үйренуге деген қызығуы барынша арта түсті.

Бұл жағдай Қытайдың сыртқы тілдік саясаты дүниежүзінде іске асырылғанын, сонымен қатар Қазақстанда да атқарылғанын көрсетеді. Сондықтан Қытайдың сыртқы тілдік саясатын – оның сыртқы саясатының құрамдас бөлігі ретінде қарастырумен қатар, Қазақстанға таралуы және оның ықпалын жүйелі зерттеуге арналған аталмыш тақырыптың өзектілігі айрықша.

Қытайдың қарқынды дамуы және өктемдігінің артуы әлемде «сары қауіп» («синофобия»), «қытай қауіпі» деген үрейді тудырды. Қытай өз саясатын «бейбіт өрлеу» деп түсіндіргенімен олардың өктемдік әрекеттері мен «қарызға батыру» дипломатиясы «қытай қауіпін» асқындыра түсті. Әсіресе, әлемдік жетекшілікке таласы - АҚШ пен ҚХР-ды ашық айқасқа

шығарды. Тіпті АҚШ «Қытайдан арылуға» әрекеттенуде. Әсіресе қытайдың рухани-санаға сіңірген солшылдық идеялогиясының зардабын тартқан АҚШ және Батыс елдері одан тазарудың маңыздылығы мен қажеттілігін алға тартып отыр.

Қытайдың Орта Азия елдеріне, Қазақстан қоғамына жасаған көп жылдан бергі экономикалық экспанциясының ауыр зардабы қазір анық байқала бастады, әсіресе қытайлық тіл мен мәдениеттің терең сіңіп кіруі - көпшіліктің алаңдаушылығын туғызды. Соған байланысты қоғамда «антиқытайлық» толқулар мен нәсихаттың белең алып отырғаны жасырын емес. Сондықтан Қытайдың сыртқы тілдік саясаты әлем елдеріне қалай жүрді, Қазақстанда қытай тілі мен мәдениеті қалай тарайды? Оның ықпалы қаншалықты деңгейде? деген көкейкесті сұрақтарға ғылыми түрде жауап беруде аталмыш тақырыптың өзектілігі айырықша.

Диссертациялық зерттеудің объектісі. Қытайдың сыртқы тілдік саясаты және Қазақстанда қытай тілінің таралу үдерісі.

Зерттеу пәні. Қытайдың жалпы сыртқы саясаты мен дипломатиялық қатынастарындағы тілдік саясатын Конфуций институттары арқылы жүзеге асыру механизмдері, үдерісі және оның нәтижесін немес салдарын жүйелі түрде қарастыру.

Диссертациялық жұмыстың мақсаты. Қытайдың сыртқы тілдік саясаты және Қазақстанда қытай тілінің таралуын жүйелі түрде зерттеп анықтау; Қытайдың сыртқы тілдік саясатының «жұмсақ күш» контексінде жүзеге асырылуын, қытайлық ұлттық мәдениеттің әлемдік ықпалын, әсіресе Қазақстанға, Орта Азияға жасаған әсерін анықтап, тұжырым жасау.

Көздеген мақсатқа жету үшін келесі **міндеттер** алға қойылды:

- Қытайдың сыртқы тілдік саясат қабылдауының тарихи жағдайы мен халықаралық саяси жағдайын анықтау;
- Қытайдың «жұмсақ күш» саясатының мақсаты мен қытайлық ерекшеліктеріне талдау жасау;
- Қытайдың шет елдерде ұлттық тілі мен мәдениетін тарату мақсаты және оны жүзеге асыру тәсілдеріне талдау жасау;
- Қытайдың дүниежүзіне қолданған сыртқы тілдік саясатының аймақтық ерекшеліктерін және әр аймақ елдерінің қытай мәдениетін қабылдаудағы айырмашылықтарын анықтау;
- Қытайдың шет елдерде Конфуций институттарын құру үдерісін және оның атқаратын қызметтеріне талдау жасау;
- Қытай тілі мен мәдениетінің Орта Азия мемлекеттеріне таралуы мен ықпалын саралау;
- Қытай тілінің Қазақстанда таралу үдерісі және қытайлық мәдениеттің Қазақстанға ықпалын зерттеу.

Диссертациялық жұмыстың теориялық-әдіснамалық негіздері. Зерттеу жұмысының теориялық негізін отандық және шетелдік ғалымдардың ғылыми қортындылары мен «жұмсақ күш» сияқты жаңа теорияларға қатысты тың көзқарастары құрады. Диссертация жұмысын жазу барысында деректердің негізі көзі ретінде қытай дерек көздері және оған

қосымша орыс және алылшын тіліндегі материалдарды деректану ғылым тұрғысынан саралау, аудару, жіктеу және жүйелеу әдістері қолданылды. ХХІ ғасырда Қытай және дүниежүзіндегі орын алған елеулі оқиғалар мен мәдени идеологиялық ағымдарға, саясаттану ғылымының, халықаралық қатынастар теориясы мен мәдениеттану ілімдерінің принциптері бойынша талдаулар жасалды. Зерттеу жұмысын жүргізіп қорытындылауда талдау, синтездеу, салыстырып талдау жасау, жүйелі-құрылымдық, парадигмалық, мәдени ықпалдастық әдіснамаларына иек сүйедік. Сондай-ақ объективтілік, тарихи-салыстырма, эмпирикалық және индукциялық әдістер де қолданылды. Сонымен бірге ситуациялық зерттеулер мен дискурс-талдау жасау тәсілдері де пайдаланылды. Әсіресе, қытайдың мәдени ықпал ету саясатын «жұмсақ күш» теориясының әдіснамасын негіз еткен, көп пәнаралық ғылыми әдіснамаларды қолданып, зерттеу тұжырымдарының барынша ғылыми болуына ден қойдық.

Зерттеудің ғылыми жаңашылдығы. Қытайдың сыртқы тілдік саясаты және Қазақстанда қытай тілінің таралуы мәселесін зерттеу шетелдік және отандық зерттеушілердің нысаны болғанымен қазірге дейін аталмыш тақырып аясында кешенді зерттеу еңбектері жазылған жоқ.

Бұл диссертациялық жұмыста гуманитарлық ғылымның әр саласындағы зерттеулер мен халықаралық қатынастарға қатысты қытайлық құжаттар мен шетелдік материалдарды пайдалана отырып зерттеу жүргізіп төмендегідей нәтижелерге қол жеткіздік:

1. ҚХР-дың сыртқы тілілік саясат қабылдауының тарихи, халықаралық жағдайы, мақсаты және оны жүргізу механизмі анықталды;

2. Қытайдың сырт әлемге ұлттық тілі мен мәдениетін таратуды өзінің «жұмсақ күш» дипломатиясының құралы ретінде қолданып отырғаны және оның ықпалы сараланды;

3. Қытайдың шетелдерде Конфуций институттарын құру және оның қызметін кеңейту барысы мен беталысына талдау жасалынды;

4. Қытай дүниежүзіне қолданған тілдік саясатының аймақтық ерекшеліктері және олардың қытай тілі мен мәдениетін қабылдаудағы айырмашылықтары айқындалды;

5. Қытай тілі мен мәдениетінің Орта Азия мемлекеттеріне таралуында Конфуций институттарының атқарып отырған қызметі, аймақтағы қытай мәдениетінің ықпалдары кешенді зерттелді;

6. Қытай тілі мен мәдениетінің Қазақстанда таралуы мен ықпалы тарихи тұрғыдан сараланып, елдегі Қытай туралы әртүрлі көзқарастар және қоғамдық аңысқа (реакцияларға) талдау жасалды;

7. Қытайдың сыртқы тілік саясатын, «жұмсақ күш» ресурстарын батыстық жаһандану үдерісіне қарсы қою, әлемдік көшбасшы болу үшін қолданып отырғаны дәйектелді.

Зерттеудің практикалық маңыздылығы. Зерттеу барысында алынған ғылыми тұжырымдар мен анықталған концепциялар, парадигмалар, тұғырнамалық ұстанымдар, пайымдалған қорытындылар тек теориялық тұрғыда ғана емес тәуелсіз мемлекетіміздің ішкі және сыртқы саяси

тәжірибесі үшін де өте маңызды.

Сонымен бірге зерттеу жұмысының практикалық қызметі ондағы тұжырымдар мен көтерілген идеяларды халықаралық қатынастар, сыртқы саясат, қытайтану, Қазақстан мен Қытай қатынастары, Қытай мен Орта Азия қатынастары, аймақтану саясаты, халықаралық қатынас теориясы, дипломатия теориясы пәндерін оқытуда кеңінен пайдалануға болады. Жұмыста келтірілген материалдар мен құжаттар, теориялы-әдіснамалық ұстанымдар қытайтану туралы, Қытайдың сыртқы саясаты мен халықаралық қатынастары жөнінде іргелі еңбектер жазуға, оқулықтар құрастыруға маңыздылығымен ерекшеленеді. Зерттеу жұмысы тұжырымдары мен идеялары, концепциялары мен парадигмалары негізінде жоғары оқу орындарының студенттері, магистранттары, докторанттары және оқытушылардың, мемлекеттік қызметкерлердің білімін жетілдіру мекемелерінің тыңдаушылары үшін арнайы дәріс курстарын ұйымдастыруда қолдануға болады.

Зерттеу жұмысының қорғауға ұсынылған негізгі тұжырымдары.

1. Адамзат тарихында кейіндеп қарқынды дамыған, әлемдік держава деңгейіне көтерілген мемлекеттер, қашан да дүниежүзінде қалыптасқан тәртіпке қауіп-қатер төндіреді. Соңғы қырық жылда қатты дамыған Қытай да әлемдік тәртіпті өз өлшемі бойынша қайта құруға ұмтылып отыр.

2. Халықаралық аренада көшбасы болу үшін кешенді (комплекті) мемлекет қуатының болуы, экономика мен технологияда басқалардан басым болуы және жағымды мемлекеттік имиж қалыптастыру қажет екен. Қытай осының соңғысын қалыптасу үшін «гармониялды әлем құру», «адамзаттың ортақ қауымдастығын құру» сияқты концепцияларды ұсынып келеді.

3. Қазіргі әлемде қалыптасқан адамзатқа ортақ құндылықтар бар. Ол жалпыға ортақ болуына қарамастан, Қытай әлемдік жаһандануға өзінің ұлттық құндылықтарын ұсынып, соны қалыптастыру үшін барын салуда. Осыдан Батыс пен Шығыс немесе Қытай арасында идеологиялық күрес жер шарын шарпып, «жұмсақ күштер» күресін шиленісітірді.

4. Әлемді бағындырушылар қашанда адамдардың рухани әлемін бағындыруды қарастырады. Руханиятқа әсер ететін құрал тіл. Өйткені тіл адамдардың ойлау жүйесін анықтайды. Сондықтан Қытай өзінің ұлттық тілін әлемге тарату арқылы қытайлық ойлау жүйесі мен құндылықтарын қалыптастыруды өзінің ұзақ мерзімдік стратегиясы ретінде жүргізіп отыр.

5. Әлеуметтік-экономикасы кемшін дамыған дамушы мемлекеттер қаржы мен технологияға мұқтаж болғандықтан, олар дамыған елдердің инвестициясын принципсіз қабылдауға бейім келеді. Сондықтан дамушы мемлекеттер Қытайдың Конфуций институттарын көп ашып отырғаны белгілі заңдылықты көрсетеді.

6. Қазіргі таңда экономикалық мүдде алдыңғы орынға өткен жағдайда, Қытай өзінің экономикалық қаржылық әлеуетіне сүйене отырып, сыртқы тілдік саясатын сәтті жүргізіп, Қазақстанға және әлемге ықпалын артырып келеді.

7. Қытайдың тым қарқынды дамуы мен әлемге пәрменді ықпал жасауы

«қытай қаупін» туғызды. Қытайдың өзінің даму саясатын «бейбіт өрлеу» деп түсіндіруі мен іс жүзіндегі айырмашылықтары Батыс елдерінің күманын арттырып, кейбір елдерде осыған дейін ашылған Конфуций институттарының жабылуына апарып отыр.

Зерттеуді апробациялау.

Диссертацияның негізгі ережелері мен қорытындылары отандық және шетелдік ғылыми басылымдарда жарияланған

Елімізде өткен халықаралық ғылыми-практикалық конференциялар жинағына 6 мақала шықты:

1.«Қазақстандағы қытай тілін оқытудың кейбір мәселелері» //Қытайтанудың методологиялық мәселелері. Республикалық ғылыми-тәжірибелік конференция материалдары. Қытайды зерттеу сериясы №5.– Алматы, 25 қараша 2016 жыл. 89-95 б.

2. «Қазақстандағы қытай тілін оқытудың тарихы» //Жаңа жібек жолы форумы (Алматы-2017) «Бір белдеу – бір жол» бойындағы мемлекеттердің білім беру саласындағы ынтымақтастығы мен инновациясы» атты халықаралық форум материалдары. – Алматы, 28-30 маусым, 2017 жыл. 4-7 б.

3.«Қытайдың сыртқы саясатындағы тілдің рөлі» //«ҚКП ХІХ съезінің шешімдері және Қазақстан мен Қытай қатынастары» Республикалық ғылыми-практикалық конференцияның мақалалар жинағы. - Алматы, 2 наурыз 2018, 112-123 б.

4. «Қытайдың «жұмсақ күш» саясатындағы Конфуций институттарының орны» //V Халықаралық Фараби оқулары, Студенттер мен жас ғалымдардың «Фараби әлемі» атты халықаралық ғылыми конференция мақалаларының жинағы. – Алматы, 9-12 сәуір 2018, 18-20 б.

5.«Қытайдың «жұмсақ күш» саясатының ерекшеліктері» //«Қазақстан және шетелдегі қытайтану ғылымы» атты I халықаралық ғылыми-тәжірибелік конференциясының мақалалар жинағы. – Алматы, 27 сәуір 2018, 242-249 б.

6.«Конфуций институттары және мәдени ықпалдастық» //«Бір белдеу - Бір жол» және "Нұрлы жол" жобаларының концепциясы мен практикасы» атты халықаралық ғылыми-практикалық конференцияның материалдары, «Қытайды зерттеу» сериясы № 7, Алматы, 3-4 мамыр 2019 ж. 163-174 б.

Шетелде өткен Халықаралық ғылыми-практикалық конференцияларда ағылшын тілінде 1 мақала жарияланды: «The spread of Chinese language in Kazakhstan», «14th International Postgraduate Forum of Beijing Normal University on World History and Historiography» мақалалар жинағы. - 2018 жыл 24-25 қараша, 447-453 б.

ҚР БҒМ Білім және ғылым саласындағы бақылау комитеті ұсынған журналдарда 4 мақала жарық көрді:

1.«Қытайдың әлемге мәдени ықпалдастық саясаты» //Тарих және этнография институтының электронды журналы - edu.e-history.kz 2017 №1, наурыз.

2.«Қытайдың сыртқы саясатындағы тілдің рөлі» //ҚазҰУ Хабаршы, шығыстану сериясы 2018,№1 (84), 54-60 б.

3.«Қытайдың қоғамдық дипломатиясы» //ҚазҰУ Хабаршы, шығыстану сериясы 2019, мамыр, № 1, (88) 179-186 б.

4.«Конфуций институттарының құрылуы және оның қызметі»//Тарих және этнография институтының электронды журналы - edu.e-history.kz 2019, қазан-желтоқсан, № 4 (20)

Scopus компаниясының деректер базасына кіретін халықаралық ғылыми журналдарда 1 мақала жарық көрді: «MAIN FACTORS OF CHINA’S SOFT POWER IN CENTRAL ASIA», CENTRAL ASIA AND THE CAUCASUS, English Edition, Journal of Social and Political Studies, Volume 21, Issue 1, 2020.

Диссертациялық зерттеудің құрылымы оның мақсаты мен қойылған міндеттерін ашу барысында ішкі логикаға негізделген. Диссертация кіріспеден, 4 тараудан, қорытындыдан, әдебиеттер тізімінен тұрады.